

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

ТИМЧИК МАРИНА ПАВЛІВНА

УДК 37(09)(477.87) «18» Духнович

**ПЕДАГОГІКА ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН
НА ЗАКАРПАТТІ У ХІХ СТОЛІТТІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Миколаїв – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Міністерство освіти і науки України, м. Ужгород.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
СТАРОСТА Володимир Іванович,
ДВНЗ«Ужгородський національний університет»,
професор кафедри загальної педагогіки та
педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КІЧУК Надія Василівна,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
декан педагогічного факультету;

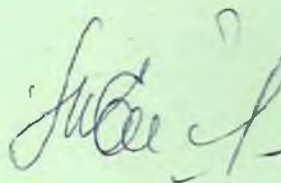
кандидат педагогічних наук
ТИМЧЕНКО Алла Анатоліївна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
старший викладач кафедри початкової освіти.

Захист відбудеться «23» грудня 2020 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.02 Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54001, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. 01.424.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського за адресою: 54001, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24.

Автореферат розісланий «23» листопада 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 О. С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сьогодення вимагає відродження і розвитку української національної системи освіти і виховання. У Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), «Новій українській школі» (2016), «Державному стандарті початкової освіти» (2018), «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019) та інших законодавчих і нормативних документах України (1999–2020) зазначено, що держава повинна забезпечити збереження і примноження культурно-історичних традицій українського народу, виховання шанобливого ставлення до української мови, історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, а одним із стратегічних завдань визначено формування духовно багатих і морально стійких особистостей, гідних громадян демократичної європейської держави. Відтак освіта, як ключова ланка у формуванні особистості, відіграє пріоритетну роль у цьому процесі.

Вагоме місце в історії вітчизняної освіти та педагогіки належить талановитому педагогу-новатору, письменнику, організатору народного шкільництва, світському й церковному діячу, будителю карпато-українського народу Олександрю Духновичу (24 квітня 1803 р. – 18 березня 1865 р.), який відіграв значну роль у становленні національного виховання і духовності на засадах християнства, людинолюбства та загальнолюдських цінностей.

Багатогранна, своєрідна і суперечлива освітня спадщина О. Духновича – це складна наукова проблема, яка досі ще не розв’язана, попри те, що за півтори століття після його смерті нагромадилось понад 1800 праць, в яких йдеться про нього і його багатогранну творчу спадщину. Водночас існує чимало наукових розвідок, які торкаються окремих аспектів проблеми. Розвиток освіти в Україні та на Закарпатті досліджували в різних напрямках такі науковці, як: А. Бондар, З. Ваколя, М. Вегеш, В. Гомоннай, А. Ігнат, Н. Кічук, І. Курляк, М. Кухта, С. Любар, Л. Маляр, Г. Рего, Г. Розлуцька, І. Розман, В. Росул, В. Староста, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, А. Тимченко, М. Фіцула, Г. Шикітка та ін. Вітчизняні та зарубіжні науковці висвітлювали окремі складові обраної теми: творчу та громадсько-політичну діяльність О. Духновича – М. Алмашій, І. Кашула, В. Микитась, О. Мишанич, Д. Федака, В. Химинець та ін., педагогічну та освітню спадщину – українські дослідники: М. Коваль, О. Машталер, Н. Надім’янова, Ф. Науменко, О. Сухомлинська, В. Туряниця, О. Фізеші та ін., словацькі та чеські вчені – Ю. Бача, М. Ричалка, О. Рудловчак та ін.

Огляд літератури з цієї проблематики також засвідчив нерівномірність осягнення багатогранної педагогіки О. Духновича. Досить докладно досліджено вітчизняними та зарубіжними науковцями (О. Машталер, Ф. Науменко, М. Ричалка, О. Рудловчак, В. Туряниця та ін.) її загальні засади (методологію, принципи, закономірності тощо), теорію і практику освіти, внесок закарпатського вченого в підручникотворення тощо. Недостатньо вивченим є

виховний сегмент педагогіки О. Духновича. Богословські погляди священнослужителя, його теорія християнського виховання молоді, які нині становлять особливу педагогічну вартість, загалом не вивчалися через неможливість таких досліджень у радянській, атеїстичній період історії. Саме тому ці важливі компоненти виховання дітей та молоді опинилися в центрі нашої дослідницької уваги.

Своєчасність дослідження обраної нами проблеми полягає в необхідності розв'язання суперечностей між:

- потребами історико-педагогічної науки та практики щодо врахування досвіду визначних педагогів у розвитку національної школи і розбудові сучасної системи освіти та недостатнім його переосмисленням у вітчизняній педагогічній науці;
- значним масивом історіографічної та джерельної бази й існуванням великих розбіжностей в оцінках, які даються О. Духновичу;
- підходами щодо дослідження персоналії О. Духновича в радянській і теперішній час (ставлення до релігії, духовної освіти, християнське виховання молоді тощо).

Отже, актуальність наукової проблеми, наявність суперечностей та відсутність її комплексного вивчення, значущість постаті О. Духновича і важливість використання творчого доробку педагогів минулого в сучасній педагогічній теорії і практиці, а також необхідність розв'язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Педагогіка Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних змін на Закарпатті у ХІХ столітті»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукової теми кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Теорія і практика становлення та розвитку системи освіти, навчання і виховання у загальноєвропейському контексті» (державний реєстраційний номер 0115U001925). Тему дисертації затверджено вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (протокол №3 від 30.04.2013 р.) й погоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 1042 від 22.10.2013 р.)

Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного аналізу педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних трансформацій на Закарпатті у ХІХ столітті та визначенні перспектив використання в сучасному освітньому просторі.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати ступінь та виокремити етапи опрацювання досліджуваної теми в науковій літературі, спираючись на історіографію проблеми.
2. Виявити передумови та проаналізувати чинники формування педагогічних поглядів Олександра Духновича в контексті суспільних і

соціокультурних змін на Закарпатті у ХІХ ст.

3. Визначити і схарактеризувати періоди й етапи становлення та розвитку педагогічної та культурно-просвітницької діяльності Олександра Духновича на Закарпатті у ХІХ столітті.

4. Розкрити провідні теоретичні положення дидактико-виховної концепції Олександра Духновича та окреслити стратегію творчого використання його педагогічної спадщини в сучасних умовах реформування освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – педагогічна спадщина Олександра Духновича.

Предмет дослідження – становлення та розвиток педагогіки Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних змін на Закарпатті у ХІХ столітті.

Хронологічні межі дослідження: ХІХ століття. Нижня хронологічна межа – початок ХІХ століття охоплює дитячі та юнацькі роки життя педагога, його педагогічну діяльність домашнім учителем і роботу в Мукачівській єпархії. Цей період позначається певними соціально-класовими відносинами на Закарпатті, які суттєво впливають на загальне соціальне та духовне обличчя нації. Закарпаття являло собою поліетнічний та полірелігійний край, де представники різних етносів, етнічних груп і конфесій були толерантними і здебільшого шанобливо ставилися до мови, релігії та звичаїв своїх сусідів.

Верхня межа – друга половина ХІХ століття – період, у який відбувалась просвітницька та пропагандистська діяльність О. Духновича, його участь у громадсько-політичній боротьбі Закарпатських українців. Співпадає з особливостями політичної і соціокультурної ситуації в Закарпатському регіоні України у другій половині ХІХ століття. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я та ін.) унеможлилювали ефективність діяльності інтелігенції в напрямі просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Цей період співпадає з часом зародження історії педагогіки як науки, коли творча біографія була моделлю й однією з провідних форм педагогічної думки. Водночас, виходячи з логіки історичного аналізу, який вимагає осмислення досліджуваних процесів у їх єдності й нерозривності, умотивованою є потреба звернення й до більш пізніх, а також сучасних періодів історії української педагогіки.

Територіальні межі. Науковий пошук охоплює територію Закарпаття і суміжної Пряшівщини у складі Австро-Угорської імперії.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять наукові положення (висновки й узагальнення), що визначають методологію і методи сучасних історико-педагогічних досліджень (Ш. Амонашвілі, І. Вишневський, С. Гончаренко, Н. Гупан, Н. Дічек, І. Зязюн, І. Підласий, О. Сухомлинська, В. Ягупов та ін.); відтворюють перебіг історико-соціальних подій у досліджуваній період (М. Вегеш, І. Курляк, В. Росул, І. Стражнікова, В. Химинець, О. Химинець, О. Фізеші та ін.).

Під час виконання визначених завдань на різних етапах застосовувалися такі **методи дослідження:** *історико-ретроспективний* – вивчення наявних матеріалів у хронологічній послідовності для характеристики організаційних та

ідейних засад і напрямів освітньо-просвітницької діяльності й науково-педагогічної творчості Олександра Духновича; *персоналістично-біографічний* – для аналізу життєвого і творчого шляху Олександра Духновича; *пошуково-бібліографічний* – вивчення опублікованих та архівних матеріалів, який уможливив теоретичний аналіз, синтез, систематизацію і класифікацію дібраних джерел; *проблемно-хронологічний метод* надав можливість простежити еволюцію актуалізації досліджуваної проблеми у динаміці і часовій послідовності; *метод герменевтичного аналізу* джерел, що допоміг у їх коментуванні та тлумаченні; *метод наукової реконструкції* окремих положень педагогічних поглядів видатного педагога; *метод теоретичного узагальнення* для формулювання підсумкових положень та висновків.

Джерельна база дослідження ґрунтується на відборі і всебічному вивченні:

- законодавчих та нормативно-правових документів України; фондів Державного архіву Закарпатської області в м. Берегові (Ф. 4; Ф. 7; Ф. 10; Ф. 28; Ф. 50; Ф. 64; Ф. 72; Ф. 113; Ф. 151; Ф. 225; Ф. 336; Ф. 1040; Ф. 1498 та ін.); фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (Ф. 12, Ф. 129, Ф. 180, Ф. 309, Ф. 362 та ін.);

- оригіналів рукописних праць О. Духновича в Російській державній бібліотеці, м. Москва; матеріалів відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (Ф. НД № 174, №176, № 177, Ф. НТШ № 82 та ін.); рукописного архіву Закарпатського державного краєзнавчого музею; відділу рукописів та стародруків наукової бібліотеки ДВНЗ «УжНУ», відділ «Карпатика»; періодичних видань середини і другої пол. ХІХ ст. («Зоря Галицка», «Вѣстникъ...», «Церковная газета», «Церковный вѣстник», «Слово», «Золотая грамота», «Карпать» та ін.);

- джерел особового походження – листи, щоденники, мемуари, репортажі, автобіографії Олександра Духновича; педагогічних, історичних, філософських, богословських та художніх творів О. Духновича; дисертаційних досліджень; довідково-бібліографічної літератури, енциклопедій, підручників з методики та історії української педагогіки; даних статистики.

Усі зазначені джерела аналізувались як взаємодоповнювальні, що уможливило розв'язання сформульованої в роботі мети та завдань.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше здійснено комплексний аналіз педагогічної персоналії Олександра Духновича у контексті суспільних і соціокультурних реалій Закарпаття в ХІХ ст.; виокремлено і схарактеризовано дослідницькі підходи до вивчення доробку вченого вітчизняними й зарубіжними науковцями в межах 4-х етапів історіографічних студій (1-й етап – О. Духнович в українській та російській історіографії часів Австро-Угорської монархії (сер. ХІХ – поч. ХХ ст.); 2-й етап – О. Духнович в історіографії міжвоєнної доби (1919–1939); 3-й – історіографія О. Духновича радянської доби (1945 – кінець 80-тих рр. ХХ ст.); 4-й етап – сучасний (1991–2020)). Запропоновано й науково обґрунтовано періодизацію життєвого та педагогічного шляху О. Духновича на Закарпатті у ХІХ столітті (1803–1865) та його послідовні етапи: період професійного самовизначення (1803–1843):*

перший етап (1803–1827), *другий етап* (1828–1843); період науково-педагогічного становлення й активної освітньої діяльності (1844–1865): *перший етап* (1844–1854), *другий етап* (1855–1865). *Виявлено* суспільно-політичні, соціокультурні передумови та суспільні й соціальні чинники формування педагогічного світогляду О. Духновича; *систематизовано та проаналізовано* зміст і спрямованість його педагогічної спадщини, що дало змогу представити ієрархію виховних цінностей педагога і встановити, що О. Духнович був типовим виразником релігійного духу українства та основоположником релігійно-педагогічного напрямку в педагогічній думці Закарпаття; *висвітлено* суть і складові виховної концепції та виховного ідеалу, *розкрито* особливості і принципи духовної педагогіки Олександра Духновича; *доповнено та вдосконалено* загальну наукову картину розвитку вітчизняної освіти завдяки актуалізації гуманістичних педагогічних поглядів О. Духновича.

До наукового обігу введено невідомі й маловідомі історіографічні джерела та матеріали, що стосуються досліджуваної тематики. Подальшого розвитку набула теорія загальної педагогіки та історії педагогіки; актуалізовано можливість використання педагогічного явища «духновичезнавство» в освітньому просторі закладів вищої освіти.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його матеріали (біографічні та фактичні дані, періодизація освітньої діяльності, науково-педагогічні праці О. Духновича, систематизована науково-педагогічна спадщина), джерельну базу можуть використовувати дослідники як підґрунтя для проведення подальших наукових розвідок в історії української загальної педагогіки; для забезпечення творчого використання наукових здобутків щодо розвитку освіти на Закарпатті (XIX століття) в сучасному освітньому просторі. Матеріали дослідження можуть використовуватись у закладах вищої освіти під час викладання дисципліни «Історія педагогіки», в інститутах післядипломної педагогічної освіти, у роботі громадських організацій Закарпатської області та України для підготовки відповідних методичних посібників, у викладанні спецкурсу «Християнська етика» для студентів, написанні курсових та магістерських робіт. У дослідженні висвітлено періодизацію життєвого й педагогічного шляху О. Духновича, алгоритмом якої можна скористатися, досліджуючи педагогічну діяльність інших персоналій.

Результати дослідження впроваджено в педагогічний процес Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка від 12.03.2019 р. № 129), Закарпатського угорського інституту імені Ф. Ракоці II (довідка від 22.03.2019 р. № 95/UA/2019); ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка від 28.02.2019 р. № 872/01-14), Мукачівського державного університету (довідка від 26 березня 2019 р. № 418), Карпатського університету імені Августина Волошина (довідка від 1 березня 2019 р. № 43/03-19); Закарпатської академії мистецтв (довідка від 12.03.2019 р. № 76); Українського католицького університету м. Львів (довідка від 26 березня 2019 р. № 7).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та результати дослідження пройшли апробацію на міжнародних («Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.» (м. Львів, 2017), «Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology» (Bulgaria, 2017); *всеукраїнських* («Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (м. Мукачево, 2016 р.); «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (м. Дніпро, 2017); «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 2017); *регіональній* (72-а підсумкова наукова конференція професорсько-викладацького складу університету ДВНЗ «УжНУ» (м. Ужгород, 26–28 лютого 2018) конференціях. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (2017–2019).

Достовірність дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій; використанням методів відповідно до мети та завдань дослідження, ґрунтовним науковим аналізом фактологічного матеріалу та фахової літератури з проблеми, позитивними результатами апробації і впровадження матеріалів дисертації в роботу ЗВО України.

Публікації. Основні положення та результати дисертації представлено у 14 публікаціях, а саме: у 7 публікаціях наукових фахових видань України, 1 стаття – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 5 доповідей – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій; та 1 – методичні матеріали (у співавторстві).

Особистий внесок здобувача. У методичних матеріалах, опублікованих у співавторстві зі В. Старостою [14], особистий внесок автора полягає у доборі та структуруванні навчального матеріалу, розробленні методики його викладання та апробації, формулюванні запитань для самостійного опрацювання.

Структура дослідження. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, 2 розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (611 найменувань, з яких 30 – іноземною мовою, 192 архівних джерел), 8 додатків. Загальний обсяг роботи складає 304 сторінки, основний текст – 191 сторінка. В основній частині тексту подано 3 таблиці та 6 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, окреслено хронологічні межі, завдання, методологічну основу пошуку, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації, подано інформацію про апробацію, впровадження отриманих результатів, структуру дисертації, публікації.

У *першому розділі* «Теоретичні та історико-педагогічні засади дослідження педагогічної спадщини Олександра Духновича» висвітлено і

критично осмислено джерельну основу й історіографію дослідження, визначено передумови та чинники формування науково-педагогічного світогляду О. Духновича; подано біографічні відомості й здійснено періодизацію його життєвого та педагогічного шляху на Закарпатті у ХІХ столітті освітньої діяльності.

Визначено і схарактеризовано основні дослідницькі підходи до вивчення тогочасної історико-педагогічної літератури про О. Духновича та визначено основні їх етапи:

- *1-й етап* – *О. Духнович в українській та російській історіографії часів Австро-Угорської монархії (сер. ХІХ – поч. ХХ ст.)*, до якого належать праці В. Гнатюка, М. Драгоманова, В. Лукича, О. Пипіна, І. Сільвая, І. Созанського, В. Спасовича, П. Феєрчака, І. Франка;

- *2-й* – *О. Духнович в історіографії міжвоєнної доби (1919–1939)*. Дослідження репрезентантів москвофільського табору – М. Бескида, А. Попова, Є. Недзельського, які нерідко використовували ім'я О. Духновича як прапор ідейної боротьби, мовних баталій, політичних спекуляцій; українофільського табору – В. Бірчака, А. Волошина, В. Гренджі-Донського, К. Студинського;

- *3-й* – *історіографія О. Духновича радянської доби (1945 – кінець 80-тих рр. ХХ ст.)*. У 60-ті роки у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (Ю. Бача, В. Гомоннай, О. Машталер, Ф. Науменко, М. Ричалка, О. Рудловчак) зроблено спроби сформуванню концепцію наукового, об'єктивного осягнення спадщини просвітника. Водночас наголошено на тому, що увага радянських дослідників зосереджувалася передусім на проблемах комуністичного, інтернаціонального й атеїстичного виховання молоді, відтак сутність богословських поглядів, духовної поезії та концепція морально-релігійного виховання, які посідають вагоме місце у творчому доробку О. Духновича, розглядалися майже завжди мимохідь, фрагментарно, з позицій панівної марксистсько-ленінської методології;

- *4-й* – *сучасний період історіографічних студій (1991–2020)*. Ще наприкінці 80-х років монопольний компартійний погляд на релігію як «шкідливий світогляд» залишився в минулому в ідеологічній сфері життя країни, а з ним і обмеження в дослідницьких підходах і висновках. Українські вчені отримали право на ґрунтовне, об'єктивне висвітлення історії розвитку вітчизняної освіти та ролі греко-католицької церкви й духовенства на Закарпатті. Установлено, що окремі аспекти діяльності вченого відображено в працях М. Вегеша, І. Курляк, М. Кухти, Н. Надім'янової, Г. Розлуцької, В. Росула, О. Рудловчак, О. Сухомлинської, В. Туряниці, Д. Федаки, В. Фенича, О. Фізеші та ін. Вони досліджували життєвий шлях і громадську діяльність О. Духновича, а також описали відомого освітянина як виразника науково-педагогічної думки ХІХ ст. Визначено ряд малодосліджених аспектів проблеми: ієрархія виховних цінностей О. Духновича, виховний ідеал, внесок ученого у розробку засад національної системи виховання, християнську педагогіку тощо.

У процесі ретроспективного аналізу життєвого й педагогічного шляху О. Духновича на Закарпатті у ХІХ столітті було визначено його періоди та

етапи. **Перший період (1803–1843)** – період професійного самовизначення О. Духновича з етапами:

Перший етап (1803–1827) – дитячі і юнацькі роки, молодість О. Духновича. Характеризуються першими проявами його таланту в царині літератури, отриманням духовної освіти (навчання в Ужгородській гімназії (1816–1821), Кошицькій Академії (1821–1823), Ужгородській богословській семінарії (1823–1827)). Саме в духовній семінарії у О. Духновича виникло перше серйозне зацікавлення проблемами педагогіки. Два предмети – пастирську науку і педагогіку він вивчав слов'яно-руською мовою. В особовій справі О. Духновича-семінариста, яка велася латинською мовою, зазначено: «*callet linguas Ruthenicam et Hungaricam*» («володіє мовами – руською і угорською»). Варто також зазначити, що в Ужгородській семінарії педагогія викладалась богословам від початку ХІХ ст. і, мабуть, педагогічна освіта, яку вони отримували, дорівнювала диплому вчителя.

Другий етап (1828–1843) – педагогічна та єпархіальна діяльність. Характеризується формуванням любові О. Духновича до науково-педагогічної творчості. 1830–1833 рр. характеризуються педагогічною діяльністю О. Духновича, його роботою домашнім учителем у м. Ужгород. До благородної професії вчителя О. Духнович мав справжнє покликання. Це засвідчує зміст його листів латинською і угорською мовами (1832–1835) до Акакія Петрова, в яких учитель О. Духнович дає варті уваги педагогічні настанови своєму вихованцеві. У Стефана Петрова, батька Акакія, була багата бібліотека, якою у вільний час міг користуватися й О. Духнович. Тож він поринув у праці А. Дістервега, Я. Коменського, Й. Песталоцці. Саме тоді, вочевидь, в нього зародилася ідея самому написати підручник із педагогіки для вчителів і батьків, що він і здійснив пізніше. Ставши домашнім учителем, Духнович опинився перед необхідністю вивчення педагогічної літератури. За три роки учительської практики й ґрунтовного засвоєння педагогічної теорії він міг уже виховувати за власним визнанням «на найкращих основах педагогіки». Приватна практика вивчення педагогічної літератури дала йому змогу пізніше розгорнути велику освітянську діяльність.

1832 р. О. Духнович був відкликаний з Ужгорода до Пряшева і знову працював спочатку в єпархіальній канцелярії (1832–1833), а відтак як священнослужитель у найбільш занедбаних парафіях Комлоші (тепер с. Хмельове) та Біловежі аж до 1838 р., знаходячи втіху у простій селянській праці на землі та творчості. Потім майже шість років (1838–1844) трудився в Ужгороді в канцелярії Мукачівської єпархії як нотаріус єпископа В. Поповича, їздив з ним до Львова, де познайомився з інтелектуальною елітою Галичини. У єпископській бібліотеці зберігалась велика кількість староруських рукописів і друкованих книг, багато творів західноєвропейської літератури, що відіграло значну роль у формуванні О. Духновича як освітянського діяча. Особисте знайомство з Я. Головацьким дало поштовх до подальшої плідної роботи у збиранні фольклорних скарбів. Частина народних пісень, зібрана О. Духновичем у цей час, вміщена у збірнику Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва, 1878).

Другий період (1844–1865) – науково-педагогічного становлення й активної освітньої діяльності О. Духновича, в межах якого було визначено такі етапи:

Перший етап (1844–1854) – просвітницька діяльність О. Духновича характеризується бурхливою громадсько-просвітницькою діяльністю, що вплинуло на культурний розвиток українців Закарпаття. У 1844 р. О. Духнович став каноніком Пряшівської єпархії і решту своїх днів працював як священник-канонік. На відміну від більшості земляків-священнослужителів у церкві він правив службу Богу церковнослов'янською і рідною материнською мовою. Цей період його життя насичений різнобічною творчою діяльністю на ниві служіння поневоленому народові. У 1847 р. його було обрано до Угорського сейму. Виступи у парламенті угорських діячів переконали О. Духновича в тому, що Угорський уряд обмежував права українців Закарпаття. Українці оволодівали знаннями латинською чи мадярською мовами, саме тому в 1847 р. О. Духновичем було складено буквар «Кніжица читальная для начинающих» мовою, близькою до народної. Видання цієї книжки було розцінено владою як політичну діяльність педагога проти мадярського уряду. У 1849 р. його було заарештовано як неблагонадійного. Так, він став генератором просвітницького пробудження закарпатців. Завдяки О. Духновичу та заснованому ним літературному товариству за 10 років (1844–1854) саме у Пряшеві надруковано більше творів, в т. ч. і педагогічних праць, ніж за цілу попередню історію закарпатських українців. Відомий будитель знаходився під постійним поліцейським негласним наглядом упродовж усього свого життя. Літературне товариство «Литературное заведение Пряшевское», почало відкривати недільні школи і сприяло виданню книг у Львові, Відні, Перемишлі, Будапешті (у той час на Закарпатті друкарень не було). Після букваря уже в 1851 році О. Духнович видав оригінальний підручник з історії й географії для початкових шкіл «Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ» частина II «Общая история» – практично до цього подібних підручників не було.

Другий етап (1855–1865) – пропагандистська та культурно-освітня діяльність О. Духновича. У зазначених часових межах педагогічної зрілості педагога-просвітителя за його ініціативою на території Пряшівщини було створено спеціальну шкільну комісію, яка дослідила стан шкільної справи в Шариській жупі й розробила певний план заходів по піднесенню освіти в сільській місцевості. А для підготовки вчительських кадрів, як і педагогізації батьків, підготував і видав новаторську книгу «Народная педагогія въ пользу училищ и учителей сельскихъ» (1857), яка у значній мірі випереджала тогочасну педагогічну думку і багато з думок і висновків якої співзвучні сучасному рівню вітчизняної психолого-педагогічної науки. Підручники та «Народна педагогія...» О. Духновича стали тими наріжними творіннями педагогічної думки, що закладали фундамент системи національної освіти в Україні. Велике значення для активізації громадсько-політичної боротьби закарпатських українців мало засноване О. Духновичем у 1862 р. «Общество св. Іоанна Крестителя» – перша легальна закарпатоукраїнська організація. За кошти організації, які вона отримувала в якості пожертвування, 60 юнаків

отримали освіту в середніх і вищих закладах освіти. Серед здобутків товариства – організація гуртожитку для шкільної молоді з укладеною О. Духновичем виховною програмою, в якій відображено його гуманні ідеали християнського і патріотичного виховання. Маючи свою велику бібліотеку, О. Духнович у 1858 р. передав її у власність Краснобродського монастиря. У акті передачі висловлює побажання про доступність його бібліотеки для всіх бажаючих навчатися.

Було враховано передумови становлення О. Духновича як будителя і педагога та основні напрями його науково-просвітницької діяльності на Закарпатті (XIX ст.). Установлено, що соціокультурними **чинниками** формування науково-педагогічного світогляду О. Духновича були: родинне виховання, історія і традиції рідного народу, здобутки народної педагогіки, богословська освіта, спілкування з інтелектуальним світом Галичини, педагогічні ідеї щодо принципів і методів навчання й виховання учених-попередників (Я. Коменський, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода та ін.), духовна спадщина часів Київської Русі-України та джерелом морально-християнського кодексу – Біблії.

З'ясовано, що на формування національної свідомості Закарпатських українців найбільший вплив у XIX ст. мали три сили: угорська влада, яка здійснювала в краї асиміляційну політику щодо місцевого населення; придушувала будь-які вияви української своєрідності; Російська імперія, яка розпалювала національну ворожнечу між населенням краю через поширення ідей панславізму, «москвофільства», «русинства» тощо; Галичина як духовно-культурний центр русинів Австрійської імперії.

У процесі наукового пошуку встановлено, що педагогічно-освітня діяльність О. Духновича протидіяла асиміляторським процесам в Австро-Угорщині, мала яскраво виражений культурний, історико-етнографічний і соціально-національний характер. Розкрито зміст і провідні напрями діяльності педагога-просвітника у Пряшівський період, а саме: створення підручників з педагогіки, історії, географії, читанок та молитовників рідною мовою для учнів і вчителів, їхній друк і поширення на етнічних українських територіях; написання народних календарів і художніх творів; консолідація кращих інтелектуальних і творчих сил Карпатського краю; заснування та опікування початковими школами, сиротинцями й культурно-освітніми товариствами; заходи з ліквідації неписьменності; поширення освіти серед народу; боротьба за збереження слов'янського алфавіту в закарпатській писемності.

Високо оцінюючи обдарованість і талановитість русинів-українців, О. Духнович боровся за створення таких політичних умов, в яких рідний народ зможе довести свою вартість цілому світу. У цьому гуманіст убачав кінцеву мету своєї невисипучої громадської діяльності та творчості, непохитно вірячи, з Божою допомогою, в реальність її осягнення.

Як засвідчив аналіз історіографічних документів і матеріалів, багатогранна освітня і наукова діяльність О. Духновича стала одним із важливих джерел розвитку української культури, усвідомлення карпатоукраїнців як частини української нації. На початку XX ст., після

входження Закарпаття до Чехословацької Республіки (1919–1939), ці національні педагогічні ідеї підхопили «Просвіти», фахові педагогічні товариства, розширивши й поглибивши поле їх застосування – через недільні школи, читальні, клуби, організацію курсів підвищення педагогічної кваліфікації; проведення педагогічних та науково-методичних з'їздів, конференцій тощо. Провідні педагогічні ідеї О. Духновича, не впроваджені ним у практику тогочасної школи, дістали шанс на втілення життя представниками прогресивного підкарпатурсинського вчительства, очолюваного А. Волошином. Саме 20-ті роки минулого століття поклали початок широкому застосуванню започаткованих О. Духновичем ідей народної педагогіки у навчально-виховному процесі, впровадження української мови в усі сфери життя краю.

У розділі наголошено на зв'язку невтомної праці видатного закарпатця з національним відродженням усього українського народу, акцентовано увагу на національній спрямованості його поглядів і творчості. Зроблено висновок, що О. Духнович утверджував єдність Закарпаття з усією Україною і насамперед Галичиною. Закарпатські, галицькі і буковинські русини були для нього одним народом з однією мовою, вірою, історичною традицією. Спростовано міф окремих науковців і публіцистів, ніби О. Духнович був духовним батьком окремого русинського народу і творцем окремої русинської мови, які, мовляв, не мають нічого спільного з Україною.

У другому розділі **«Освітньо-виховний потенціал педагогічної спадщини Олександра Духновича (1803–1865)»** систематизовано засадничі положення дидактико-виховної системи вченого; проаналізовано її християнські й гуманістичні засади; виховний ідеал; досліджено проблематику патріотичного й релігійно-морального виховання та окреслено можливості застосування творчої спадщини мислителя в системі сучасної освіти.

Схарактеризовано творчу постать О. Духновича як священнослужителя і богослова. На основі аналізу літературної творчості письменника, зокрема духовної поезії (вірші «Рассужденіє о Бозѣ створителѣ», «Пѣснь Богу всемогущему», «Мысль о Бозѣ» та ін.), стверджено, що християнська концепція мислителя ґрунтувалася на теїзмі – беззастережному визнанні Бога та його могутності як Творця світу видимого і невидимого. Доведено, що, як і більшість українських та західних філософів, О. Духнович був прихильником релігійно-ідеалістичних позицій. Віра в Бога і безсмертність душі людини визначила остаточний смисл вчинків гуманіста. Як священнослужитель і людина релігійно зріла, основним своїм життєвим кредо вважав поширення в народі науки Христової, виховання його в дусі християнської моралі – любові до Бога і ближнього, смиренства, правдивості, пошани до старших і батьків. Своєю тривалою плідною діяльністю, спрямованою на піднесення релігійно-морального рівня, освіченості й духовності рідного народу, О. Духнович викликав любов і глибоку вдячність краян, які шанобливо величали його Батьком.

Розкрито сутність гуманістичної складової педагогічної концепції О. Духновича. Одним із перших в Україні він визначив ті здобутки української

етнопедагогіки, які через століття спонукали іншого великого педагога В. Сухомлинського вдатися до спеціального терміна «школа радості». Саме О. Духнович започаткував ідеї навчання, «зчасливіючого» дитину. Перший розділ його «Книжиці читальній для починаючих» так і називається «О радостях школских». У «Народній педагогії въ пользу училищ и учителей сельскихъ» (1857) знаходимо чимало співзвучних сучасному рівню психолого-педагогічної науки глибоких і влучних зауважень щодо психологічних основ навчання і виховання. На думку вченого, помилковим є те виховання, яке ігнорує особливості дитячої природи, штучно форсує її розвиток, чинить насильство над нею. Навчання має бути «самоохотним» (добровільним), без примусу та залякування, його завжди слід узгоджувати з природою самої дитини, її віковими та індивідуальними особливостями.

З особливою силою О. Духнович наголошував на тому, що найпершим і найважливішим обов'язком учителя є любити дітей. Педагог має бути людиною доброю, шляхетною і великодушною – одна з найважливіших вимог, яку свого часу науковець ставив перед учителями, і яка і нині звучить по-сучасному. Учений-новатор був переконаний: тільки любов та довіра здатні викликати в душах юнаків і дівчат внутрішнє задоволення від своєї інтелектуальної праці, зблизити психологічну дистанцію, зменшити напруження, боязливість і т. ін.

Аргументовано, що твори О. Духновича всіма своїми рисами та особливостями органічно вписуються в контекст національно-патріотичної проблематики широкого загально-українського діапазону, а проблематика національного (патріотичного) виховання в теоретичному доробку будителя посідає одне з провідних місць. Вона й досі не втратила своєї педагогічної цінності й значущості. Адже для України, що прагне зайняти гідне місце в колі вільних народів Європи і на Сході відбиває збройний напад з боку Російської Федерації, питання патріотичного виховання і державної мови є вкрай актуальними.

О. Духнович уважав, що почуття національного є вродженим і властиве кожній людині. Найкраще у світі є те, що своє, рідне, а тому в основі виховання повинен бути дух рідного народу. Любов до народу, своєї національності, яку, за його словами, не можна затаїти, як не можна затаїти свою кров, треба виховувати змалку у природному для учня етнічному середовищі з урахуванням національного менталітету, а кожен предмет, що вивчається у школі, повинен нести заряд патріотичного виховання.

Наголошується, що найбільш важливою національною ознакою кожного народу і ключовим чинником патріотичного виховання О. Духнович, як і інші українські педагоги й освітні діячі другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст., визнавав рідну мову, вивчення широкої сукупності відомостей (історичних, географічних, природознавчих, суспільствознавчих, етнологічних) про рідну землю. Зокрема, в підручнику «Краткій землепись для молодыхъ Русиновъ» (1851) наголошує на тому, що кожний народ залишається народом, доки зберігається його мова, звичаї, культура, традиції, релігія, любов до Батьківщини. Поборник національного виховання добре розумів, що рідна мова – то душа народу і якщо рідна мова загине – то загине і народ. Констатовано, що в основу патріотичного

виховання О. Духнович поклав думку про виховання людини на славу Бога і на користь Батьківщини.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що він виступив проти білінгвізму (вживання двох мов) у ранньому віці і вимагав, щоб навчання дітей у початковій школі здійснювалося рідною мовою відповідно до історичних і національних традицій народу. Тільки на основі материнської мови у вихованців найбільш ефективно формується національна психологія, характер, світогляд, свідомість, самосвідомість та інші компоненти духовності народу. Отже, О. Духнович українську (русинську) мову розглядав не лише як етнодиференціальну, але й як етноформувальну ознаку, а такий підхід узгоджується з висновками та спостереженнями вчених ХХ ст., – педагогів, психологів, мовознавців, етнологів.

На підставі аналізу рукописної спадщини підтверджено висновок мовознавців (Й. Дзендзелівський, П. Чучка, Г. Шелюто та ін.), згідно з яким і вимова, морфологія, лексика, і синтаксис більшості художніх творів, і наукових праць О. Духновича є українськими; в них переважає загальноукраїнська мовна база, нормативна і в сучасній українській літературній мові. Зокрема, у його творах часто-густо зустрічаються загальноукраїнські лексичні елементи типу «батько», «бачити», «волоцюга», «дідько», «листопад», «мова», «прапор», «хата», «цвітень» та ін., яких на Закарпатті тоді ще не було.

Для глибшого розуміння виховної концепції О. Духновича та її актуалізації на сучасному етапі державотворення в дисертації зазначено, що у добу будівництва СРСР, як закритого, денационалізованого суспільства, виховання ґрунтувалося на принципах псевдоколективізму і псевдоінтернаціоналізму, а любов до України та рідного краю з високих партійних трибун оголошувалася найтяжчим злочином. Головною метою ідеологічної політики Москви та виховання було перетворення українського народу в народ-безбатченко, народ без історії, мови і традиції, щоб легше було його асимілювати: злити з народом російським в єдину «радянську націю» з російською мовою та культурою. І все це розходилося з духом української педагогіки, здобутки якої знайшли своє відображення в працях видатних учених-педагогів. О. Духнович не соромився свого народу, не відрікався від нього, пишався ним, заступався перед недругами за нього.

У дослідженні зокрема схарактеризовано О. Духновича як представника духовної педагогіки. Виховним ідеалом О. Духновича був християнський ідеал, накреслений у Святому Письмі і творах славетних мислителів; християнська етика була покладена в основу його виховної системи. Доведено, що сутнісною серцевиною педагогіки мислителя є концепція морально-релігійного виховання. На основі вивчення художніх творів, молитовників, читанок О. Духновича подано тлумачення духовної педагогіки як теорії і практики виховання молоді, в основі якої – вчення Ісуса Христа, христоцентричність, дух християнської любові; виокремлено низку принципів, які покладено в її основу. Систематизовано реєстр християнських чеснот у розумінні Олександра Духновича-теолога, на які повинні орієнтуватися вчителі і наставники у формуванні виховного ідеалу, сформульовано мету морально-релігійного

виховання молоді – розвиток духовності дитини, введення її у світ вищих абсолютів і смислів людського буття, виховання особистості – носія християнських рис: милосердя, чесності і правдивості, духовної щедрості, співчуття, любові.

Стверджено, що висловлені та обґрунтовані на рівні свого часу О. Духновичем ідеї ненасильства, «мирного співжиття», культурного відродження та національної свободи, християнських засад добра, патріотизму, єдності всіх українців, іміджу знань і високої культури, місії вчителя як «вождя народу», співпраці сім'ї, школи й церкви у вихованні молодого покоління також можуть бути творчо використані в сучасному освітньому просторі, особливо в ракурсі ідей гуманістичної педагогіки та нових особистісно-орієнтованих технологій навчання.

Здійснений у роботі огляд сучасних вітчизняних концепцій навчання і виховання та їх порівняння з педагогічними ідеями О. Духновича свідчить про те, що їм притаманні певні паралелі та спільні тенденції. Для прикладу, існують паралелі між «педагогікою серця» Г. Сковороди і видатного Закарпатця XIX ст. та педагогікою співпраці, партнерства, толерантності, які набувають поширення в сучасній педагогічній думці й освітній практиці. Є підстави говорити про схожий напрямок думок та подібні способи аргументації вчених різних епох, зумовлені, на наш погляд, тим, що вони ґрунтуються на світоглядних засадах християнського віровчення, духовно-освітній спадщині нашого народу, відтворюють його культуру і традиції. На поч. XXI ст. незмінною залишилася підстава української духовності – кордоцентризм, який означає, що в житті людини, її світогляді основну роль відіграють не розумово-раціональні сили людини, а насамперед сили її емоцій, почуття або, образно кажучи, сили людського серця. Ця обставина може слугувати орієнтиром для творчого використання в сучасному освітньому середовищі плідних педагогічних ідей О. Духновича, а саме: гуманізація і гуманітаризація шкільної освіти; посилення виховної складової навчального процесу; пріоритетність національного й релігійного виховання молодого покоління; підвищення ролі і статусу вчительських кадрів в освітньому і державотворчому процесах; уточнення критеріїв до особистості та етико-педагогічної позиції вчителя.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено цілісне дослідження педагогічної, дидактико-виховної концепції Олександра Духновича, що збагачує уявлення про історико-педагогічний процес, відкриває нові його грані, а також може добре прислужитися справі реалізації завдань культури, освіти, навчання і виховання. Комплексний аналіз історико-педагогічних джерел уможливив розв'язання завдань дослідження і дійти таких висновків:

1. Педагогічно-наукова та громадська діяльність Олександра Духновича не була предметом дисертаційного дослідження в період сучасного розвитку Української освіти. З'ясовано, що процес осмислення його творчої спадщини здійснювався науковцями впродовж 2-ої пол. XIX – поч. XX ст. в межах 4-х етапів історіографічних студій. Установлено, що найбільш продуктивними є

радянський (1945–1991) та сучасний (90-ті рр. ХХ ст – поч. ХХІ ст.) етапи, що характеризуються спробами наукового осягнення педагогічної персоналії Олександра Духновича.

2. Доведено, що соціокультурними чинниками формування світоглядних позицій та педагогічних поглядів педагога-просвітителя були: родинне виховання, історія і традиції рідного народу, богословська освіта, материнська мова, співпраця з однодумцями-галичанами, досвід учених-попередників (Я. Коменський, Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода та ін.), духовні надбання часів Київської Русі-України та невичерпне джерело мудрості, що міститься в Біблії. Виявлено суспільно-політичні, соціокультурні передумови формування педагогічних поглядів Олександра Духновича.

Описано життєвий шлях О. Духновича як видатного педагога. Обґрунтовано, що він поєднував у собі якості священнослужителя і науковця, носія церковних та світських засад. Як і духовні попередники (митрополит Іларіон, В. Мономах, П. Могила, Г. Сковорода, А. Бачинський) та його сучасники (Т. Шевченко, П. Юркевич та ін.), О. Духнович стояв на релігійно-ідеалістичних позиціях і був типовим виразником релігійного духу українства.

3. Уточнено періодизацію і виокремлено два періоди освітньої діяльності О. Духновича. Перший період (1803–1843) – професійного самовизначення – період становлення як особистості з релігійним світоглядом, уподобаннями, творчими пошуками в галузі літератури, духовною освітою, першим досвідом педагогічної роботи: *перший етап* (1803–1827), *другий етап* (1828–1843). Другий період (1844–1865) – науково-педагогічного становлення й активної освітньої діяльності – був періодом «зрілості» і зростання авторитету вченого, часом його найпродуктивнішої публіцистичної, педагогічної і науково-педагогічної діяльності: *перший етап* (1844–1854), *другий етап* (1855–1865).

4. Розкрито основні теоретичні положення, на яких ґрунтується дидактико-виховна концепція Олександра Духновича, зокрема: загальні основи педагогіки (визначає її предмет, указує на мету та ідеали виховання), теорія виховання особистості (наголошує на завданні, принципах, методах, напрямках), структурні компоненти теорії навчання, роль учителя-вихователя (професійна етика, місія та обов'язки вчителів) і т. ін. О. Духнович зумів встановити взаємозалежність виховання, навчання, освіти та розвитку особистості. Здійснений аналіз засвідчує, що концептуальними засадами спадщини О. Духновича є здійснення духовно-морального виховання за допомогою засвоєння вихованцями загальнолюдських християнських і національних вартостей.

На основі докладного студіювання різножанрової творчості мислителя проаналізовано виховний складник педагогічної спадщини О. Духновича, зроблено узагальнювальні висновки, що вона ґрунтується на релігійності й патріотизмі та пронизана стратегічно гуманними, спрямованими на виховання цілісної, культурної, духовно-моральної особистості й засвоєння морально-ціннісного культурного досвіду західноєвропейських і українського народів.

Схарактеризовано О. Духновича як основоположника релігійно-педагогічного напрямку в педагогічній думці Закарпаття. Обґрунтовано

тлумачення духовної педагогіки мислителя як теорії і практики виховання молоді, в основі якої – вчення Ісуса Христа, дух християнської любові, велич християнських істин та ідеалів. Виокремлено 9 принципів і духовних цілей, які покладено в її основу: принцип любові; христоцентричність; виконання заповідей Ісуса Христа; моральна відповідальність вихователя перед Богом за спрямування та межі виховного впливу; принцип ненасильства; принцип єдності педагогічних впливів з боку церкви, школи, родини; принцип особистісного підходу до виховання; антропологічний принцип (погляд на людину як образ і подобу Божу); вивчення духовної і культурної спадщини рідного краю. Означені принципи і завдання християнської педагогіки О. Духновича, на наш погляд, не втратили свою актуальність і педагогічну цінність на сучасному етапі відродження української нації та національної освіти.

У дисертації простежено взаємозв'язок педагогічних ідей О. Духновича та сучасних інноваційних освітніх пошуків, який зумовлений, на наш погляд, незмінністю праоснови української духовності-кордоцентризму. Ця важлива обставина створює сприятливе підґрунтя для творчого застосування кращих ідей та настанов ученого педагогами-новаторами в незалежній Україні.

5. Аналіз змісту наукового, публіцистичного та літературного доробку О. Духновича дає підстави стверджувати, що багато його педагогічних ідей, форм, методів організації культурно-освітньої діяльності залишаються актуальними і в сучасних умовах. Зокрема це стосується шкільного підручникотворення: наповнення змісту навчальної літератури матеріалами краєзнавчої тематики; формування в учнів основ громадянських, моральних та національних цінностей; реалізація в підручниках принципів народності, спорідненості (природовідповідності) й культуровідповідності – принципами, які мають позачасове значення і можуть слугувати орієнтиром на сучасному етапі реформування освіти в Україні в розробці мети, завдань, форм і методів виховання моральної особистості. В умовах становлення незалежної України в навчально-виховному процесі закладів освіти можна творчо застосувати такі теоретичні здобутки й практичний доробок закарпатського вченого: гуманізація і гуманітаризація закладів освіти; посилення виховного характеру навчання; важливість національного й релігійного аспектів виховання молоді; підвищення ролі і статусу вчительських кадрів в освітньому і державотворчому процесах; уточнення критеріїв до особистості та етико-педагогічної позиції вчителя.

Установлено, що педагогічні ідеї О. Духновича співзвучні з концептуальними засадами сучасного національного виховання молоді. Студіювання багатой творчої спадщини О. Духновича переконує в тому, що освітній процес в українській школі має будуватися на основі етноісторичних традицій та органічного зв'язку між національно-патріотичним і релігійним вихованням учнів та молоді.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів багатогранної проблеми. Науково-педагогічні праці Олександра Духновича – пам'ятка усього XIX ст. й далі вимагають особливого прочитання, нового осмислення та творчого засвоєння. Перспективним напрямом подальших студій вважаємо створення

узагальнювальної праці з історії християнської педагогіки на Закарпатті в XVIII–XX ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ З ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження:

1. Тимчик М. Християнські засади доброчинної діяльності Олександра Духновича. Збірник наук. праць : *Педагогічний дискурс*. Хмельницький : ПП Мошак М. І., 2016. Вип. 20. С. 183–186.
2. Тимчик М. Політико-історичний та ідеологічний контекст формування світогляду Олександра Духновича. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: зб. наук. праць. Серія: Педагогічні Науки. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2016. Вип. 32. С. 199–205.
3. Тимчик М. О. Духнович в українській та російській історіографії часів Австро-Угорської монархії. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 100 років Херсонському держ. ун-ту*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Випуск LXXIX. Том 3. С. 40–45.
4. Тимчик М. Життя і творчість О. Духновича в історіографії міжвоєнної доби 1914–1939. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Випуск 62. С. 205–211.
5. Тимчик М. О. Духнович в контексті сучасної педагогіки. *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Одеса: ПУ Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2018. Вип. 3. С. 34–41.
6. Тимчик М. Аналіз основних проблем дидактики в педагогіці Олександра Духновича. *Наук. журнал : ScienceRise: Pedagogical Education*. Харків : Технолог. Центр, 2019. № 4 (31). С. 15–22.
7. Тимчик М. Виховний компонент педагогіки Олександра Духновича. *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Одеса: ПУ Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, 2019. Вип. 15. Том I. С. 49–56.

Наукові праці, в яких опубліковані результати дисертації в зарубіжних виданнях:

8. Tymchuk M. The main milestones of life and creative activities of Oleksandr Dukhnovych (1803–1865). *Journal Association 1901 «SEPIKE»*, Frankfurt Deutschland, Poitiers, France Los Angeles, USA, Edition 14. 2016. P. 34–39.

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

9. Тимчик М. Проблеми підготовки майбутніх фахівців навчально-виховного процесу у творчому доробку Олександра Духновича. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі*: зб. тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної

Інтернет-конференції молодих учених і студентів, 27–28 жовтня 2016 р. Мукачево : МДУ, 2016. С. 212–215.

10. Тимчик М. Актуальні проблеми психології в спадщині Олександра Духновича. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у XXI ст.* : зб. тез наук. робіт міжнародної науково-практичної конференції, 27–28 січня 2017 р. Львів: «Львівська педагогічна спільнота», 2017. С. 42–45.

11. Тимчик М. Ментальні особливості українців Закарпаття в зображенні Олександра Духновича. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції 26–27 травня 2017 р.* Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. Ч. I. С. 221–222.

12. Тимчик М. Християнські та філософські засади педагогіки О. Духновича (1803–1865 pp.). *Personality, family and society: issue of pedagogy, psychology, politology and sociology: International scientific-practical conference, June 16–17, 2017.* Shumen, Bulgaria: Konstantin Preslavsky University of Shumen, 2017. С. 201–204.

13. Тимчик М. Постаць Олександра Духновича в оцінці Августина Волошина. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали XXXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 21 вересня 2017 р:* зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 35. С. 115–117.

Методичні матеріали до теми дисертації:

14. Тимчик М. П., Староста В. І. Проблематика морально-релігійного і патріотичного виховання у творчій спадщині Олександра Духновича: *методичні матеріали.* Ужгород: «Ліра», 2019. 60 с.

АНОТАЦІЇ

Тимчик М. П. Педагогіка Олександра Духновича в контексті суспільних і соціокультурних змін на Закарпатті у XIX столітті. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, МОН України, м. Миколаїв, 2020.

У дисертації вперше здійснено комплексний аналіз педагогічної персоналії Олександра Духновича у контексті суспільних і соціокультурних реалій Закарпаття у XIX ст.; виокремлено і проаналізовано низку концептуальних педагогічних ідей вченого, які можуть слугувати професійним орієнтиром у процесі реформування освіти і виховання в Україні.

Визначено етапи і схарактеризовано дослідницькі підходи до вивчення спадщини Олександра Духновича вітчизняними і зарубіжними науковцями в межах 4-х етапів історіографічних студій та визначено напрями його культурно-освітньої і просвітницької діяльності. На основі аналізу різножанрової творчості схарактеризовано суть і складові його виховної концепції, проаналізовано особливості та принципи духовної педагогіки Олександра Духновича.

Встановлено, що Олександр Духнович одним із перших у Західній Україні розробив парадигму релігійно-морального виховання молоді, визначив його пріоритетність щодо інших напрямів виховання (розумового, трудового, фізичного тощо), підтвердив його нерозривний зв'язок із патріотичним вихованням юнаків і дівчат. Обґрунтовано, що концепція релігійно-морального й патріотичного виховання є провідною проблемою і сутнісною серцевиною педагогіки О. Духновича, яка своїм підґрунтям має істини християнської релігії.

Стверджено, що висловлені й обґрунтовані на рівні свого часу О. Духновичем ідеї гуманізму, міжетнічної толерантності, культурного відродження, християнських засад добра, духовного альтруїзму, патріотизму й національної свідомості, іміджу знань та високої культури можуть бути творчо використані в сучасному навчально-виховному процесі, особливо в ракурсі ідей гуманістичної педагогіки.

Ключові слова: духновичезнавство, суспільні і соціокультурні зміни на Закарпатті ХІХ ст., педагогіка О. Духновича, дидактико-виховна концепція, вихованій ідеал, сучасна педагогіка, періоди, етапи.

Tymchyk M. P. Pedagogics of Olexandr Dukhnovych in the context of social and socio-cultural changes in Transcarpathia in the XIXth century. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for getting a scientific degree of the candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Mykolaiv, 2020.

For the first time, a complex analysis of the pedagogical personality of Olexandr Dukhnovych was conducted in the context of the socio and the socio-cultural transformations of Transcarpathia in the XIXth century.

The outstanding figure of Olexandr Dukhnovych (1803–1865) is one of the brightest pages in the history of the development of the national historical-pedagogical thought and practice of the XIXth century. His pedagogical heritage is a significant contribution to the system of scientific research of that time aimed at the development of pedagogical science, improvement of fundamentals of the theory and methods of education and upbringing of youth.

The comprehensive analysis of the discovered sources and the studied array of historiographic literature made it possible to reconstruct the scientifically-pedagogical and educational activity of the scholar in the context of a complicated and contradictory historical period (XIX century). It helped to elucidate the main stages of O. Dukhnovych's life and creative activities. It gave the opportunity to determine the role of the teacher-thinker in the history of national pedagogy.

The two main periods of the creative biography of the famous Transcarpathian . Dukhnovych are distinguished, and factors that influenced the formation of ideological positions and pedagogical views of Olexandr Dukhnovych were analyzed.

It is substantiated that the significance of Olexandr Dukhnovych's personality is not limited to local features, but reaches the nationwide level, who was the first professional pedagogue on the territory of the historical Transcarpathia. He lived in the XIXth century, in the period of the formation of the history of Ukrainian pedagogy as a science. He was a spokesman for the thought and the spirit of his epoch. His pedagogical concept is highly humane and democratic. It combines classical and folk pedagogy and is based on the cultural and historical values of the Ukrainian people, its traditions and spirituality.

Pedagogics of Olexandr Dukhnovych is a wide multidimensional phenomenon of the spiritual and cultural sphere of Transcarpathian people, where, in addition to pedagogics – philosophy and Christianity, morality and ethics are combined. Olexandr Dukhnovych's pedagogy is an integral pedagogical concept, which includes a number of logically interrelated pedagogical principles and methodological approaches which are oriented towards the development of the meaningful aspect of the school education.

Olexandr Dukhnovych's pedagogical ideas are actual, and their use is appropriate in educational institutions. Scholars rightly point out that the process and tendencies of social life of an outstanding teacher-innovator in the field of national education and school development are in many ways not only similar to the present, but also unambiguous in their purpose, tasks and principles.

It is stated that the contribution of the scientist to the purpose, tasks, content of education and upbringing of the youth, its organization, forms and methods, which were realized in the context of the social, political, ideological and cultural dominants of the XIX century (taking into account the attitude and traditions of the Transcarpathian branch of the Ukrainian people), carried out at a high scientific and pedagogical level. By its completeness, scientificness, content, principles, approaches, problematics and argumentation, O. Dukhnovych's creative heritage far outstripped his time in the development of pedagogical science of Ukraine, reaching most of his ideas with the level of modernity, and today makes a significant part of the treasure trove of Ukrainian pedagogical.

It was established that Olexandr Dukhnovych, was one of the first in Western Ukraine, who developed a paradigm of religious and moral upbringing of youth. He determined its priority in other areas of education (intellectual, labor, physical, etc.). Also he confirmed their inextricable connection with the patriotic education of young boys and girls. It is substantiated that the concept of religious and moral education and upbringing is a leading problem and an essential core of the pedagogy of Olexandr Dukhnovych, which is based on the truths of the Christian religion.

Didactics of O. Dukhnovych is deep, diverse and original. He demanded to build teaching process on the base of taking into consideration ethnic, age, sex and psychological peculiarities of children. He accentuated on the significance of revision in learning process, explained the didactic principles of consciousness, use of visual methods, consistency and the strength of knowledge mastering.

It is substantiated that the whole scholar's system of pedagogical ideas contributes to the spiritual unity of generations. It was imbued with the spirit of Christian humanism, the principles of nationality, affinity (natural correspondence)

and cultural correspondence. These principles can serve as a benchmark at the current stage of reforming the education in Ukraine, including development of objective, tasks, forms and methods of educating a moral personality.

Key words: Dukhnovycheznastvo, social and socio-cultural transformations in Transcarpathia of the XIXth century, pedagogics of O. Dukhnovych, didactic and educational concept, educated ideal, Modern pedagogy, periods, stages.

Підп. до друку 16.11.2020. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк.0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 2311-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.